

Provádění výchovy proti šikaně

1. Úvod

Dětský turistický oddíl má být místem plným přátelství pohody a vzájemné pomoci. Sdružuje lidi, především děti, mládež a nadšené vedoucí, kteří jsou si blízcí svým založením a zálibami. Přesto mnohdy dochází k nežádoucím situacím a komplikacím, které výrazně poškozují příjemné prostředí vzájemného přátelství a výchovného působení. Jedním takovým problémem je i šikana. V rámci škol a jiných školských zařízení, patří šikana k jednomu z nejzávažnějších problémů. V rámci turistických oddílů není tak častá, přesto se s ní můžeme během svého působení v takové organizaci mnohokrát setkat, a proto bychom měli vědět, jak šikanu rozpoznat, jak proti ní zasáhnout a jakým způsobem na děti preventivně působit, aby se šikaně vyhýbaly nejen v rámci oddílu, ale i v jiných životních situacích, ať už se jedná o školu, či budoucí povolání, které budou zastávat. Každá škola, ať už je to základní či střední, má vypracován svůj preventivní program, který upřesňuje přesné metodické postupy, kterými se má každý pedagog řídit v případě, že je svědkem projevů šikany, a to jak přímým, tak nepřímým. Pokud si v internetovém prohlížeči zadáte prevence šikany, zjistíte, že drtivá většina nalezených dokumentů je věnována právě šikaně ve školských zařízeních. Jen stěží se lze dopídit materiálů, které by popisovaly šikanu a její řešení či prevenci v rámci neškolských, tedy zájmových útvarů, jako jsou například naše turistické oddíly dětí a mládeže. Proto věřím, že tento dokument bude prospěšný v mnoha situacích a usnadní tak život nejednomu vedoucímu.

2. Vymezení pojmu

Šikana není tak jasným a jednoznačným pojmem, jak by se mohlo z počátku zdát. Mnozí si pod šikanou představují jakékoli agresivní intervence ze strany jedince či skupiny vůči jednotlivci. Šikana jako taková je však velmi rozmanitá a asociální chování musí splňovat nejrůznější podmínky, aby se za šikanu dalo považovat. Kromě toho existují různé druhy šikany, které se liší charakterem agrese a jejich projevů. Každý z těchto druhů šikany si zasluhuje jiné zacházení a aplikace správných pedagogických postupů zaručuje úspěch výchovného zákroku.

Samotné slovo „šikana“ pochází z francouzského výrazu „chicane“ a dalo by se přeložit jako týrán. Základní rozčlenění šikany z její podstaty je následující:

- Šikana tělesná: Označuje násilí zaměřené na působení tělesné bolesti. Agresor používá k dosažení svého cíle a zdeptání své oběti tělesnou převahu, způsobenou jeho tělesnou konstitucí nebo počtem stoupců, kteří se šikany účastní.
- Šikana psychická: Cílem agresorů je mysl oběti, ať už se jedná o jeho sebevědomí, vnitřní integritu či jiný závažný zásah do jeho vědomí. Nejčastějším nástrojem takového jednání je posmívání a lákání oběti do takových situací, které jí přirozené a ve kterých se cítí ohrožená a zesměšněná. V mnoha směrech nebezpečnější a často nenápadnější než šikana tělesná.
- Šikana kombinovaná: Současné působení psychického a fyzického utrpení. Působí oběti nejjintenzivnější pocity strachu a nejistoty. Vrývá se hluboko do podvědomí a působí psychické poruchy, které se u šikanovaného jedince projevují po zbytek života. Takovéto jednání se již nedá nijak omluvit a je mnohdy tak systematické a účelné, že nelze pochybovat o úmyslu oběť poškodit a zničit.

Jak jsem už nastínil, šikana je provozována v rovině jedinec-jedinec, skupina-jedinec, ve výjimečných případech i skupina-skupina. Vždy však platí, že oběť je bezbranná, nemá šanci sama zasáhnout a pro zamezení narušení vnitřní pohody a integrity nemá dostatek prostředků, čímž je odkázána na pomoc a zásah ostatních. Každá skupina, která nevznikla samovolně, z nezbytnosti a pro uspokojení momentální potřeby, se vyznačuje velkým množstvím rozdílných jedinců, kteří mají odlišné charaktery a cíle, odlišné požadavky a nároky, prostě se na svět dívají jinými očima. Konflikty a rozpory jsou tedy do jisté míry samozřejmé a lze je očekávat. Pokud se však jedná o šikanu, která je záměrným poškozováním druhého, je nezbytné zakročit!

3. Rozpoznání šikany jako její prevence

Hlavní vedoucí oddílu, případně ostatní vedoucí jsou mnohdy zaměstnání takovým kvantem starostí a problémů, že nemají příliš času na kontakt s dětmi a budování vzájemného vztahu. Proto mnozí z nich do kolektivu nevidí a nedokážou včas odhalit a zneškodnit hrozící nebezpečí. Pokud však oddíl disponuje schopnými instruktory, tedy vedoucími do 18 let, kteří většinu času v oddíle tráví s dětmi, mělo by být vše vyřešeno. Instruktoři případně rádcové

zastávají funkci patronátu nad družinou. Věnují jim svůj čas a starají se o to, aby vždy vše probíhalo v pořádku a podle plánu. Díky tomu do vztahů mezi dětmi vidí lépe než jejich vedoucí a mohou tak vyřešit problémy již v zárodku. Pokud si instruktoři uvědomují, co šikanu způsobuje a jaké jsou její projevy, můžou jí efektivněji zabraňovat. Základní podmínkou vzniku šikany je přítomnost agresora, oběti a vhodného prostředí. Znalost projevů jednotlivých účastníků šikany umožní její včasnou identifikaci. Níže jmenuji jednotlivé typické prvky účastníků šikany:

1. Agresor:

- Snaha ovládat druhé a řídit je proti jejich vůli.
- Touha dominovat. Být viditelnější než druzí a soustředit všechnu pozornost na svou osobu.
- Prosazuje své zájmy vůči ostatním bez ohledu na prostředky a výsledky jeho počínání, je bezohledný a nedokáže se ovládnout.
- Často je lhostejný a nejeví zájem o ostatní, sabotuje činnost a raději vše řídí a dělá po svém.
- Pokud není vše podle jeho představ, volí nepřiměřené tresty a staví se do role soudce a kata i v případě, že na to nemá sebemenší právo.

2. Oběť:

- Dítě trpící určitým handicapem, který z něj dělá terč pro vtipy ostatních.
- Důvodem může být předčasná sociální zralost, která jedinci nedovoluje účastnit se infantilních činností ostatních. Stejně tak však působí i sociální nezralost, která dítěti nedovoluje začlenit se do kolektivu, který ho považuje za méněcennou součást a snaží se ho zbavit.

3. Prostředí:

- Vyznačuje se disharmonií vztahů, jsou vytvořeny skupinky kamarádů, které se vzájemně příliš nebaví a berou se spíše jako konkurenci.
- Velká míra tolerance vůči násilí a agresi, tendence vyvyšovat jedny nad druhé, negativní příklad dospělých.

Nestačí však pouze znát, jaké znaky jsou typické pro toho kterého účastníka šikany, ale i faktory, které šikanu většinou vyvolávají. Pokud se těmito faktorům v oddíle vyhýbáme, dochází k účinné prevenci, díky které není třeba šikanu řešit. Těmito faktory jsou:

- Mediální a jinak zprostředkované násilí, které poskytuje atraktivní prožitek. Dítě není schopno adekvátní analýzy, nedokáže posoudit objektivní důsledky takového jednání a snaží se ho napodobit.
- Vývoj společnosti. Společnost se neustále vyvíjí a posouvá se dopředu. V současné době však dochází ke ztrátě některých základních morálních a etických hodnot, lidé jsou stále hrubší a brutálnější. Trestné činy jsou páchany již i dětmi, které se nejčastěji zaměřují na loupežná přepadení atp.
- Častý kontakt jedinců stojících na opačných koncích kolektivu, mezi kterými vzniká celá řada konfliktů a výměn názorů.
- Pokročilá disfunkce rodin, které neplní svou dřívější výchovnou funkci a nedávají dítěti potřebnou morální výbavu do života. Větší množství projevů šikany je způsobeno i narůstajícím násilím páchaným na dětech.

Vznik šikany je v jakémkoli prostředí se dá popsat jednoduchými fázemi. Tyto fáze z obecného hlediska popisují mechanismus vzniku šikany a umožňují tak šikanu lépe identifikovat a zamezit jí. Těchto pět fází je podle speciálního pedagoga Michaela Koláře z knihy *Skrytý svět šikanování ve školách*:

- Ostrakismus: nepříliš vážné, většinou psychické formy násilí zaměřené na okrajového člena skupiny, kterého ostatní pomlouvají, ignorují, vyprávějí o něm vtipy či jinak ho zesměšňují. Ostrakismus je zárodkem šikany.
- Počátky fyzické agrese: pokud se kolektiv dostane do náročných situací, stanou se ostrakizovaní jedinci vítaným cílem k vylévání napětí. Zpočátku se objevují pouze slabé fyzické ataky.
- Vytvoření jádra: Klíčový moment celého procesu, kdy dochází k vytvoření kompaktní skupiny zaměřující se na týrání vhodné osoby. V tomto stadiu je poslední možnost, kdy se dá šikaně zabránit bez vážnějších důsledků, a to pouze v případě, že se

v kolektivu utvoří dostatečně silná pozitivní skupina, která dokáže agresora zastavit a celý problém vyřešit.

- **Finální fáze:** pokud situace dospěje až do poslední fáze, je jí celý kolektiv poškozen a náprava bude složitá a zdlouhavá. Skupina přijala požadavky od nejtvrdších agresorů a řídí se jimi. I mírní, ukáznění a slušní jedinci mají tendenci přiložit ruce k šikaně a mít z toho uspokojení.

4. Řešení případů šikany

Odhalit šikanu není nikterak jednoduché, a to ani pro zkušené pedagogy. Avšak pokud se šikanu odhalit podaří, jsme teprve na začátku samé činnosti. Čeká nás neméně důležitá část procesu výchovy proti šikaně, a tou je zabránění a vyřešení tohoto případu. Velkým problémem bývá strach a to na všech stranách, jak u oběti, tak u agresora a vyšetřovatele.

Před vyšetřováním případu je nezbytné podniknout některé kroky prvotní pomoci, které zamezí dalšímu zhoršení situace a umožní další postup. Při řešení případů šikany, dříve než je začneme prošetřovat, podnikneme kroky:

- **Překonání prvotního šoku a okamžitá pomoc oběti:** Pokud se instruktor dostane do takové situace, že je přímým nebo nepřímým svědkem šikany, první jeho krok je logicky zamezení dalšího stupňování násilí. Zákrok musí být naprosto jasný a přímočarý, to znamená, že musí dát jasně najevo nespokojenost s chováním agresora a připravenost řešit situaci jak nejlépe a nejpřísněji to půjde. Ačkoli se tento první krok nezdá nijak těžkým, ve skutečnosti je jedním z nejtěžších a vyžaduje spoustu odvahy a odhodlání, aby byla překonána prvotní bariéra, instruktor odložil svůj ostych a začal vše řešit.
- **Druhým krokem je domluva všech momentálně přítomných instruktorů a vedoucích na dalším postupu.** Při zajišťování šikany jsou důležité speciální postupy, které nemusí mladý vedoucí znát. V takovém případě má však k dispozici starší a zkušenější kolegy.
- **Pokud je agresorů více, je dobré okamžitě zajistit jejich oddělení a umístění do jiné místnosti, aby nedošlo k domluvě a plánování křivé výpovědi.** Takovýto zákrok je však dobré zařadit pouze v případě, že se jedná o šikanu závažnou, se kterou se

setkáváme spíše na školách či akcích pro neorganizovanou mládež. V dobře zaběhnutých oddílech se s něčím takovým setkáváme jen zřídka, proto není takto radikální krok nezbytný. V mnohých případech může celou situaci pouze zhoršit a poškodit dobrý vztah vedoucího s dětmi.

- V dalším postupu se věnujeme oběti. Zjistíme míru šikany a to, jak je celou situací zasažen a zda potřebuje odbornou pomoc nebo mu stačí konzultace s vedoucím. Je dobré nijak nevyzvídat, pouze se ujistit, že je vše v pořádku a u dítěte nebyla vyvinuta fobie z kolektivu.

Vyšetřování šikany je důležitým krokem z toho pohledu, že bez znalosti celého mechanismu té které situace, nelze přesně určit hlavního iniciátora, tedy hlavní cíl našeho výchovného působení. Postup záleží na závažnosti případu. Pokud se jedná pouze o drobné naschvály či ignoraci, vystačíme si se soukromým rozhovorem, setkáme-li se však s násilím či soustavnou šikanou vůči slabšímu, která se neustále stupňuje a dosahuje rovin fyzického a kombinovaného násilí, doporučují se tyto kroky:

- Zajištění pocitu bezpečí obětem, aby neměli strach o situaci hovořit a podali nám tak plnohodnotné informace.
- Rozhovor se svědky, kteří se žádným způsobem na šikaně nepodíleli, pouze přihlíželi. Pokud je to možné a oběť je ochotna celou situaci rozebrat veřejně, není od věci celou záležitost řešit otevřeně v kolektivu. Tím vyloučíme vedoucího či instruktora jako soudce a vykonavatele trestu, ale vše necháme na kolektivu dětí, a tím se celá situace stane pro agresora nepříjemnější a více výchovnou.
- Ve chvíli, kdy je celá situace rozřešena a instruktor je seznámen celým mechanismem šikany, nastává vůbec nejdůležitější část zákroku. Tím je pochopitelně výchovné působení na agresora.

5. Výchovné působení na agresora, prevence další šikany

Ať tomu chceme věřit nebo ne, agresor má vždy reálné důvody pro své jednání. Ať už jsou tyto důvody jakékoli, jejich rozklíčování nám umožní zajistit neopakování situace v budoucnu. Jednání s pachatelem šikany musí být dostatečně rázné a vážné, měli bychom se však vyvarovat jakýmkoli projevům nepřátelství či zášti. Přátelské povídaní a projevy

pochopení a touhy pomoci účinkují daleko více než řešení situace v nepřátelské atmosféře.

Celý rozhovor musí začínat rozebráním situace ze strany agresora, měl by dostat možnost vyjádřit se popsat situaci po svém. V rámci oddílových kruhů většinou panuje tak dobrá atmosféra a děti jsou tak dobře vycvičeny, že i agresor dokáže pochopit závažnost svého počínání, lituje ho a snaží se spolupracovat k nápravě škod, které napáchal. Nejdůležitější je vést rozhovor takovým způsobem, abychom se ho prakticky neúčastnili. V ideálním případě si všechny otázky položí sám a sám si na ně odpoví. Agresor je tedy vyšetřovatelem, soudcem i tím, kdo vykoná trest. Jak takový rozhovor vést:

- Stanovení problému, formulování celé situace a nastínění toho, jaký postoj k tomu všemu zastává kolektiv.
- Požádání agresora o jeho názor, dát mu možnost vyjádřit jak celou situaci vnímá on a porovnat ji s názorem kolektivu.
- Věnovat pozornost pohnutkám, které vedly k činu agrese. Mnohdy jsou to závažné problémy v soukromém životě dítěte. Ať už je to na úrovni rodiny, školy či přátel. Při zjištění jakékoliv takové příčiny je na instruktorovi či vedoucím její náprava. Pokud se bude jednat o rodinné problémy, je lepší přenechat jednání s rodiči hlavnímu vedoucímu. V případě školních problémů týkajících se učiva zvládne celou situaci instruktor sám.
- Dle závažnosti šikany stanovit trest. Není vhodné však zmiňovat před agresorem skutečnost, že je trestán. Nejspíše by to v něm vyvolalo psychologický blok a trest by nepřinesl požadované výchovné působení. Lépe se osvědčilo „náprava chyby“. Viník tak dostane možnost nenásilnou formou přiznat svou chybu, uvědomit si jí a ulevit svému svědomí tím, že stanovený trest vykoná. Nejhorším trestem, který bývá je veřejná omluva oběti šikany, podání rukou a je-li to možné, zapojení do práce na stejném projektu, ve kterém si mohou vzájemně pomáhat, vybudovat vztah a spřátelit se.

